

Program för Godhemsberget

Antikvariskt planeringsunderlag

Madelene Seberbrink, antikvarie SBK

Ortofoto 2012 SBK

BAKGRUND

Stadsbyggnadskontoret har fått i uppdrag att utreda förutsättningarna att komplettera Godhemsberget och dess anslutande kvarter med ny bebyggelse. Då Godhemsberget i förprovningen från 2011 bedöms kunna förtäas varsamt i anslutning till befintliga bostadskvarter, har kontoret valt att gå vidare med ett programarbete. En viktig förutsättning är att klippmiljön på bergets höjd bevaras samt att höjdsättningen på tillkommande bebyggelse inordnar sig i den befintliga miljön. Då delar av programområdet ingår i kommunens bevarandeprogram samt angränsar till Riksintresse för kulturmiljövården är det viktigt att redogöra för de antikvariska förutsättningarna. Genom att studera programområdet med angränsande kvarter ges en bild av den rådande byggnadskulturen och strukturen vilket underlättar arbetet med en varsam förtätning.

Underlaget syftar till att i programskedet lyfta de viktiga kulturhistoriska kvalitéer som området idag skänker, och verka inspirerande i samband med fortsatt planering. Underlaget går dock inte in på djupet vilket innebär att ytterligare underlag kan komma att behövas inför respektive framtida insats.

Stadsdelen Majorna införlivades med Göteborg så sent som år 1868 men utgjorde fram till dess en viktig förstad till Göteborg. Området besitter en rik historia som vittnar om regionen och stadens utveckling från

1200-talet och framåt vilket gör Majorna regionalt såväl som lokalt intressant. Stora delar av den äldre bebyggelsen har ingått i bevarandeprogram sedan den första upplagan (1975) och området utgör även ett Riksintresse för kulturmiljövården O 2:2, Majorna – Kungsladugård – Sandarna varför varsamhet bör iakttas i samband med förändring av miljöerna så att de historiska sambanden och lokala kulturerna inte skadas.

Historiken är intressant då den utgör grunden till hur Majorna ser ut och upplevs idag. Stadsdelen är attraktiv för såväl boende som verksamheter och service, och utsätts ständigt för förändring varför iakttaga kvaliteter bör lyftas i syfte att uppnå en god kontinuitet.

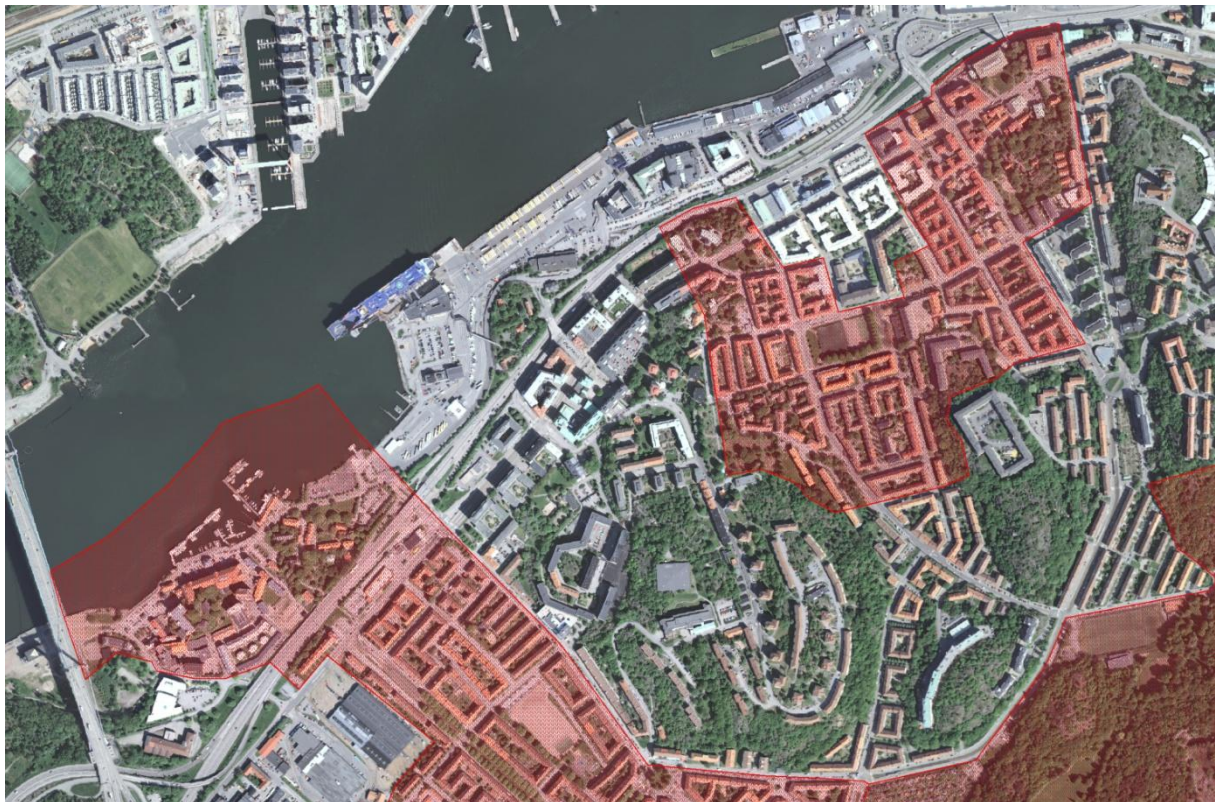
Programområdet består av ett flertal delområden och strukturer som möts vid Godhemsbergets fot. Detta gör området komplext vilket innebär att anpassning bör ske för varje specifik plats eller delområde i syfte att uppnå en god integration och förankring relaterat den rådande strukturen samt det befintliga byggnadsbeståndet.

RIKSINTRESSE

INNEBÖRD

Riksintresset övervakas av Länsstyrelsen genom miljöbalken och plan- och bygglagen. Områden som är av riksintresse för kulturmiljövården regleras i 3 kap. 6 § miljöbalken (1988:808). Begreppet riksintresse understryker att all planläggning ska ske under hänsynstagande till viktiga intressen som är gemensamma för hela landet. Avsikten är att nationellt utpekade intressen ska tillgodoses i den kommunala fysiska planeringen och i andra beslut om ändrad markanvändning. Riksintressena är ett inspel i olika planeringsprocesser där deras värden och potential för en hållbar utveckling analyseras och tolkas. Tolkningen i det enskilda fallet förutsätter dialog och samverkan i syfte att identifiera kvalitativa lösningar som håller över tid.

I dag innehåller många av Sveriges städer delar som är av riksintresse. Att förtäta staden genom att bygga tätare på höjden eller på grönområden, kan vara bra om det ingår i en tydlig vision om hur staden bör förbättras och utvecklas. Riksintressena bidrar till att bredda en sådan diskussion och säkra vissa intressen. Målet med riksintressen är att låta nationella intressen få genomslag i den fysiska planeringen också på lokal nivå, vilket kan vara en utmaning då kommunerna idag har planmonopol. Riksintresset för kulturmiljön erbjuder ett utrymme för dialog, som även inrymmer eftertanke, tillvaratagande och avvägningar.

Ortofotot illustrerar riksintressets ungefärliga utbredning, SBK 2013

MAJORNA

Stora delar av stadsdelen är klassad som riksintresse för kulturmiljövården. Ett av motiven är att stadsdelen Majorna bär flera läsbara spår från 1200-talet och fram till i dag.

MOTIV

Ruinen efter Gamla Älvsborg slott, och Älvsborgs Kungsladugårds byggnader utgör de äldsta lämningarna i stadsdelen Majorna, med en historik som stäcker sig tillbaka till 1200-talet. Stadsdelen utgör idag ett förstadsområde väster om Göteborgs innerstad vars tradition av mångsidig sjöfarts- och industriverksamhet sträcker sig långt tillbaka i tiden. Området speglar fortfarande till stora delar arbetarnas självbyggda fiskeläge framväxet under 1600- och 1800-talen genom strukturer i gator samt att några byggnadsverk och samlade miljöer fortfarande finns kvar att uppleva. 1868 inkorporerades Majorna med staden och blev då en del av Göteborg. Stadsdelen reglerades i samband med detta och det drogs nya gator vilka lade grunden för en ny kvartersstruktur och således en ny byggnadskultur. Staden växte kraftigt under slutet av 1800-talet i takt med att invånarantalet ökade och har kompletterats med flera överlappande stadsplaner som satt sin specifika prägel. Hamnens expansion under 1880-1940-talet stod som den främsta orsaken till staden välgång och har således också en viktig del i berättelsen om Majornas utveckling.

UTTRYCK FÖR RIKSINTRESSET

Riksintresset statureas i huvudsak av de för hamnen betydelsefulla berättelsebärande byggnaderna så som Masthuggskyrkan och Sjöfartsmuseet. De viktiga mötesplatserna så som Amiralitet- och Mariebergs församling idag Carl Johans församling, kyrkogårdarna så som Djurgårdskyrkogården, tidigare kallad "Gamla varvskyrkogården" eller "Amiralitetskyrkogården" spelar fortfarande en viktig roll för stadsdelens identitet och utgör tillsammans en viktig del av stadsdelens historiska dimension. Gathenhielmska reservatet, hamnplatsen Klippan och med Ostindiska kompaniets och Carnegiebrukets verksamheter med kontor och magasin, industribyggnader, arbetarebostäder skola och kapell är ytterligare exempel på hur riksintresset kommer till uttryck.

Den oreglerade strukturen längs Allmänna vägen med den stora variationen av byggnader från 1700-talet och framåt utgör även viktiga uttryck som konstituerar riksintresset Majorna. Självbyggerikulturens organiskt framsprungna gatustrukturer och särpräglade arkitektur och skala är ytterligare uttryck som fortfarande erbjuder möjligheten att uppleva det äldre Majorna. Utbyggnadsplanens strukturer och arkitektoniska uttryck ansluter till den äldre bebyggelsen på en harmonierande vis. Trots vissa avvikelser beträffande arkitektonisk gestaltning och struktur har den kompletterade bebyggelsen fram till 1950-talet inordnat sig på ett föredömligt sätt. Den höga kvaliteten i material och hantverk har bland annat bidragit till att de senare förtätningarna upptagits i beskrivningen av Riksintresset.

Allmänna vägen nr 10-12 t h, år 1913, foto GSM

Djurgårdsgatan nr 17-25 år 1973, foto GSM

BEVARANDEPROGRAM

INNEBÖRD

I kulturminneslagen från 1988 står att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö, ansvaret delas av alla medborgare. Ett sätt för Göteborgs stad att ta sitt ansvar är att tillhandahålla ett underlag som är både lättillgängligt och tydligt. Syftet med bevarandeprogrammet är att erbjuda ett kunskapsunderlag som underlättar hanteringen av kulturhistoriskt viktiga miljöer. Synen på vad som är bevarandevärt vidgas successivt, vilket innebär att kunskapsunderlag utarbetas löpande, detta innebär att gränsen för vad som är bevarandevärt inte är statiskt. Kunskapsunderlag utarbetas i samband med förändrings- och förtätningsprojekt, och kompletterar bevarandeprogrammet vilket hjälper oss att utvidga kunskapen om kulturhistoriskt intressanta platser och byggnader i Göteborgs kommun.

Kulturmiljövärdena är ofta av betydelse för en regions attraktivitet i ett brett perspektiv, och skänker upplevelsekvantiteter i ett lokalt perspektiv. Äldre miljöer ger oss möjlighet att ta del av en förfluten tid och berättar om en stads eller plats utveckling.

Kartan från kommunens bevarandeprogram antaget av Kommunfullmäktige år 1999 illustrerar programmets områdesavgränsningar.

KARL JOHANSTORGET – SÄGGATAN

Miljön som ingår i bevarandeprogrammet, och angränsar programområdet för Godhemsberget, avgränsas i norr av Oscarsleden och ansluter till Kungsladugårds landshövdingehus i söder. Det från nordväst angränsande bebyggelseområdet, innefattar ett 30-tal kvarter med landshövdingehus och allmänna byggnader, i huvudsak från perioden 1880-1930. I områdets västligare delar mot Karl Johansgatan finns även rester av äldre bebyggelse.

MOTIV

Den sammanhållna miljön speglar Majornas utveckling under flera epoker och området har ett ovanligt gediget utbud av landshövdingehus från olika epoker som skiljer sig stilmässigt.

UTTRYCK

I områdets västra del utmed Mariebergsgatan finns fortfarande den gamla vägsträckningen delvis bevarad tillsammans med byggnadsverk som Olssonska gården, som berättar om Majorna före den stora stadsplaneregleringen. Kvarterstaden utbreder sig längsmed Karl Johansgatan och Amiralitetsgatan och innefattar några av satsdelens äldre Landshövdingehus från perioden 1880-1910 som representerar

nyrenässansens stilideal. Storgårdskvarteren söder om Amiralitetsgatan är något senare tillkomma och representerar i huvudsak perioden 1910-1940 och utgör exempel på övergången från klassicismen till en mer funktionalistisk stil. Området innefattar även flera enskilda byggnadsverk så som Karl Johans kyrka uppförd 1826, Nordregården uppförd 1889 för församlingens dåvarande präst. Flera skolbyggnader finns även att se inom området bland annat Djurgårdsskolan i trä uppförd 1879, Majornas elementärläroverk för flickor uppfört 1888, Majornas småbarnsskola med park uppförd 1891 samt Karl Johansskolan med framförliggande torg färdigställda under mitten av 1920 talet.

BEBYGGELSEHISTORIK OCH STRUKTUROMVANDLING

Gamla Älvsborgs fästning med närmaste omgivning, detalj ur Kiettel Klassons karta över Älvsborgs Kungsladugård år 1655, GSM

MAJORNA OCH GAMLA ÄLVSBERG

På 1260-talet anlades en träfästning i området som idag benämns Klippan för att kontrollera inloppet till Göta älv. Området var vid denna tid omstritt och strategiskt viktigt eftersom det utgjorde den enda svenska förbindelsen med västerhavet. I anslutning till borgen uppstod enklare bebyggelse. På 1500-talet ersattes träborgen av en uppförd i sten, ruinen på platsen illustrerar platsen för det vi idag kallar Gamla Älvsborgs fästning. En mindre samling hus, Älvsborgs staden växte upp runt slottet men brändes ned och staden flyttades till Nya Lödöse. En kungsgård, därav namnet Kungsladugård, fanns i anslutning till slottet som försörjde det med livsmedel. Efter 1619 och Älvsborgs lösen utvecklades en mer permanent bebyggelse kring dagens Jaegerdorffsplatsen och längs huvudstråket Allmänna vägen. Söder därom bredde vid tiden Kungsladugårds ängar ut sig.

GÖTEBORG KONTITUERAS

Då den befästa handelstaden Göteborg anlades förlorade Älvsborg sin ekonomiska och militära betydelse och Göteborg tog över som centrum för den lokala ekonomin. Slottsanläggningen raserades och Kungsgårdens status försvann då slottet revs. Ägora styckades upp och gården förvaltades av olika landshövdingar.

HANDEL OCH SJÖFART

Göteborgs utpräglade handels- & sjöfartsverksamheter var beroende av goda hamnar. Eftersom Göta älv var för grund för stora skepp att komma ända in utvecklades området kring gamla Älvsborg till Göteborgs viktigaste uthamn. Där kunde varorna lastas om på pråmar för vidare transport in till staden. Majornas utveckling har därmed haft en betydelse för hela regionen med verksamheter knutna till hamnen vilket även föranlett dess utveckling och tillväxt. Historien skildras i landskapet samt i de orörda strukturer samt rester av byggnadsverk som härstammar från perioden. Gatornas namn skildrar för denna period det immateriella kulturhistoriska arvet.

Under de stora sillfiskeperioderna på 1700-talet skedde en befolkningstillväxt i Majorna. Sillfisket gav även upphov till att olika sillförädlingsverksamheter och småskaliga tidiga industrianläggningar började växa upp utmed med älven och längs med landsvägen till Göteborg, Allmänna vägen. Längs dess mindre sidovägar uppfördes köpmansgårdar, kontor, butiker och vårdshus samt grupper av bostadsbebyggelse, trähus i en till två våningar med egna små täppor. Oregelbundna strukturer, funktioner och enstaka byggnadsverk vittnar om en av stadsdelens starkaste tillväxtperioder.

Klippgatan nr 4, 6, 8, år 1901, GSM. Fotot visar hur Majorna såg ut före regleringen i samband med stadsplan.

MAJORNA BLIR ETT MED GÖTEBORG

Stadsdelen bar, före införlivningen med Göteborg år 1868, karaktären av en oreglerad arbetarförstad med en bebyggelse som inte följde de större städernas gällande normer för stadsplanereglering. Karaktären var mer lik ett kustsamhälle och hade tydlig riktning mot älven, vilken för perioden utgjorde den viktigaste kommunikationsleden.

Att Majorna inkorporerades med staden innebar bl.a. att bebyggelsen började regleras genom olika stadsplaner, den första enligt rutnätsmodell i Majornas norra del då de små husen fick ge vika främst för en sammanhängande bebyggelse av landshövdingehus uppförda i kvarter, men även enstaka mer påkostade stenhus. Gatorna rätades ut och Karl Johansgatan byggdes som en paradgata in mot Göteborg och övertog rollen som huvudgata från Allmänna vägen.

Länge hade Majorna kvar sin prägel av hamnstad, med en bebyggelsestruktur som påminde om ett mindre kustsamhälle, men i och med stadsdelens snabba industrialisering utvecklades den till en trångbodd arbetarstadsdel. Vid sekelskiftet bestod fortfarande en stor del av Majornas bebyggelse av enkla trähus. En stadsplan för Kungsladugård, med landshövdingehus i den norra delen, villor och radhus i den södra kom att förändra stadslandskapet och bebyggelsestrukturen radikalt. Uppförandet av bostäder började nu följa de normer som slagits fast, med en strävan efter bättre bostäder, och en mer strukturerad stadsdel växte saka fram. Landshövdingehusen dominerade det sena 1800-talet och utgjorde standard fram till 1930-talet.

Efter andra världskriget förbjöds landshövdingehuset som hustyp då man ansåg att denna inte levde upp till samtidens krav på god bebyggelse. Nästa större stadsplanesatsning för Majorna blev solgårdskvarter i Sandarna med parallellt ställda smalhus som erbjöd luft och ljus mellan husen. Bekvämligheter så som vatten och toalett var nu standard och bostadsproduktionen kom att anta en mer rationell riktning. Stadsdelen växte även mot staden och flätade således samman stadsdelarna Majorna med Masthugget Haga och Linne. Införlivningarna av kringliggande kommuner fortsatte och Majorna kom snart att uppfattas som en del av staden Göteborg.

Orofoto 1930-tal, SBK. Bilden visar hur stadsdelen Majorna börjar ta form efter reglering i samband med planering.

INFRASTRUKTUR OCH STADSOMVANDLING

I samband med högkonjunkturen efter kriget, började markbristen började bli akut i Göteborg samtidigt som inflyttningen till staden intensifierades. Detta medförde att svårtillgängliga områden nu fick tas i anspråk vid fortsatt planering och byggnationer. Samtidigt började privata byggmästare och kommunala bolag sanera områden i Göteborg som i decennier lämnats att förfalla. En ny stadsplan för Majorna med omfattande strukturomvandlingar upprättades för området kring Chapmans torg, nordvästra Majorna och utmed Karl Johansgatan. Merparten av trä- & landshövdingehusbebyggelsen revs. Samtidigt skedde konjunkturförändringar där Göteborgsregionen inte längre expanderade och bostadsmarknaden mättats. Sakta förvandlades Göteborg från en hamn- & industristad till ett handels- & regioncentrum för Västra Götaland. Under 1950-talet inleddes stadens saneringsplaner och stora delar av den äldsta bostadsbebyggelsen i och utanför Majorna revs i syfte att ge plats för ny bebyggelse. Flera av landshövdingehusen i Majorna från tiden efter 1910 är dock bevarade, många är ombyggda med inredda vindar.

Ortofoto över Gråberget 1930- respektive 1940-tal, SBK

EFTERKRIGSTIDENS BEBYGGELSE

Den första större utbyggnaden efter kriget skedde vid och på Gråberget. Ett bostadsområde med högresta bostadshus samt en kompletterade lägre centrumbebyggelse uppfördes under åren 1950 till 1954. Före 1950-talet nyttjades Gråberget i huvudsak som vattenreservoar, men gav även plats åt, av staden upprättade, bostadspaviljonger. Dessa var enkla till utförandet, och fungerade som tillfälliga bostäder. Paviljonger uppfördes på många håll i staden för att avhjälpa den akuta bostadsbristen vid 1900-talets början. I den större utbyggnadsfasen från mitten av 1950-talet till mitten av 1970-talet genomgick flera områden i Majorna stora förändringar med storskalig nybyggnation i s.k. saneringsområden samt i nya lägen. Sammanlagt uppfördes ca 10 större områden eller mindre samlingar av stora byggnader inom Majorna under perioden. Flera av dem placerades i höjdlägen där ingen samlad bebyggelse sedan tidigare funnits, medan några innebar omfattande och omdiskuterade saneringar. Stora delar av den äldsta bebyggelsen, från tiden före stadsplanen 1878, revs i samband med dessa saneringar.

De nybyggda bostadsområdena har haft stor påverkan på miljön i sina närområden, men upplevs inte som dominerande i stadsdelen som stort. Detta beror delvis på att flera av områdena ligger på höjder men även på att stadsdelen har en så stark äldre karaktär, där den samlade bebyggelsen av landshövdingehus utgör kärnan. Flera av nybyggena är snarare "diskreta" i stadsrummet trots sina volymer. De allra flesta av de nya områdena planerades som fristående enheter i stadsdelen. Efter mitten av 1960-talet byggdes områdena med hårdgjorda överbyggda gårdar som kom att anta en form av fristående enklaver.

Anläggandet av Oscarsleden under 1960- och 70-talen påverkade också den äldsta bebyggelsen i Majorna. Bilismen tog allt större ytor i anspråk och dominerade samhällsplaneringen fr.o.m. mitten av 1950-talet. Hamnjärnbanan från Göteborgs centrum och längs med Göta älv till hamnarna i väster skrotades och ersattes av Oscarsleden, vilket skar av Majorna och dess starka koppling till älven med de hamnanknutna verksamheterna.

STADSUTVECKLING GENOM VISAD VARSAMHET

Vid slutet av 1960-talet växte sig opinionen mot de storskaliga rivningarna allt starkare, och när moderniseringsprojektet nådde fram till kungsladugård så lades kursen om. I Majorna kan man se flera goda exempel på hur man mötte reaktionen och genomförde vad man kan kalla för "storskaliga renoveringar". De genomgripande renoveringarna var varsamma mot stadsbilden och stadsmiljön, och en i samtiden välkommen ändrad inriktning från kommunens sida i hanteringen av stadens äldre miljöer. Varsamheten gällde däremot inte alltid de enskilda byggnadernas kulturhistoriska värden då byggnaderna i huvudsak moderniserades och byggdes om. Diskussioner om varsam ombyggnad och social varsamhet vid renovering fick ett allt större utrymme under kommande decennier och har i dag stöd i plan- och bygglagen.

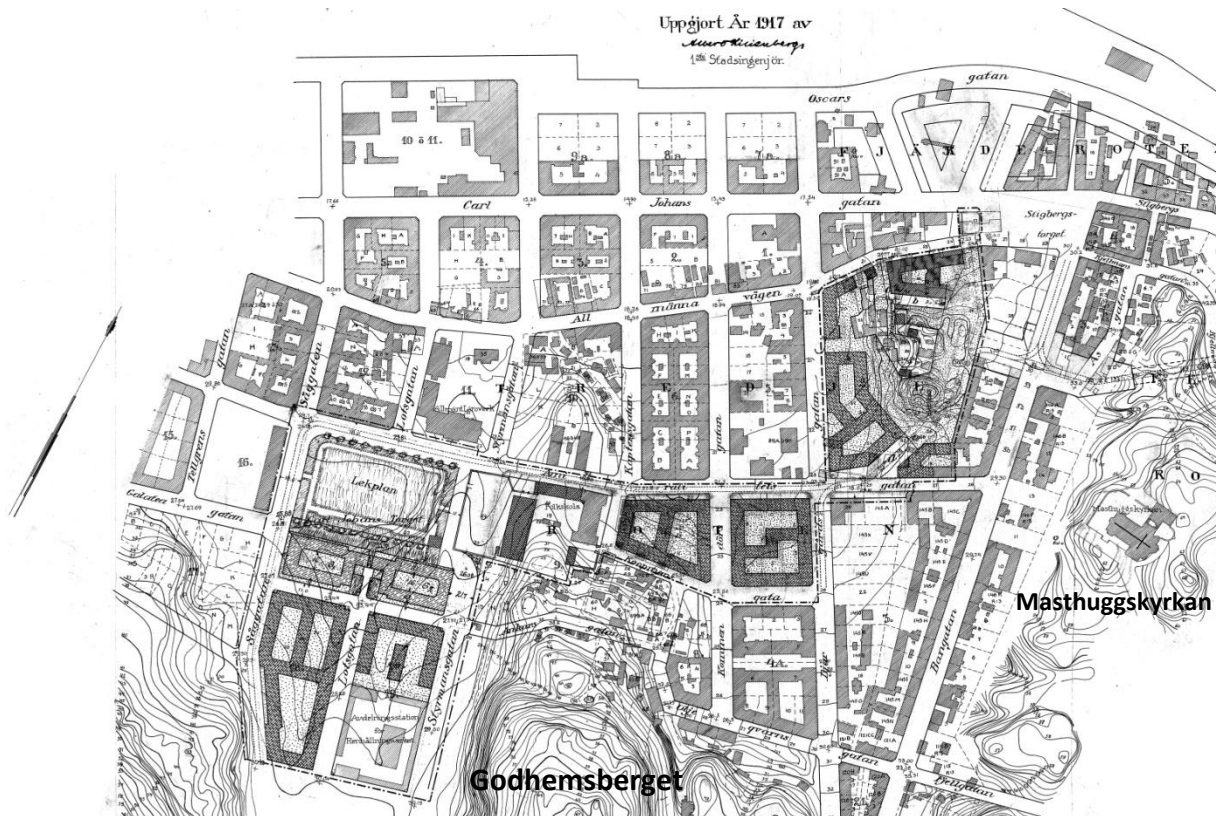

Kvarteret Oktanten uppfört i slutet av 1800-talet på Karl Johansgatan i Majorna före och efter varsam ombyggnad, 1990-tal resp 2010-tal.

STADSPLANEHISTORIK

Då Majorna utbyggnadstid och planhistorik stäcker sig närmare 100 tillbaka i tiden bildas idag ett lapptäcke av angränsande och överlappande planer. De olika planernas strukturer kan utläsas från ovan, såväl som i gaturummet då arkitekturen i de olika exploateringskeendena ofta varit sammanhållen och tydlig i sin karaktär. Flera kvarter ritades av en och samma arkitekt vilket definierat stadsrummen vars bebyggelse präglas av gemensamma och återkommande arkitektoniska motiv. Det är också detta som gör Majorna speciellt. I

slutet av 1800-talet förhöll sig de tillkommande bostadskvarteren i huvudsak till föreliggande bebyggelse, skala och proportioner, trots att kvartersstrukturen blev mer tongivande i och med stadsplanens entré 1878 års plan. Vid de tidiga utvidgningarna av Majorna var det i huvudsak utmed hamnen man planlade och byggde då verksamheterna vid det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet i huvudsak var koncentrerade utmed älven. Allt eftersom stadsdelen växte togs även ytor inåt land i anspråk, då i huvudsak de gamla gårdarnas utägor och jordbruksmarker.

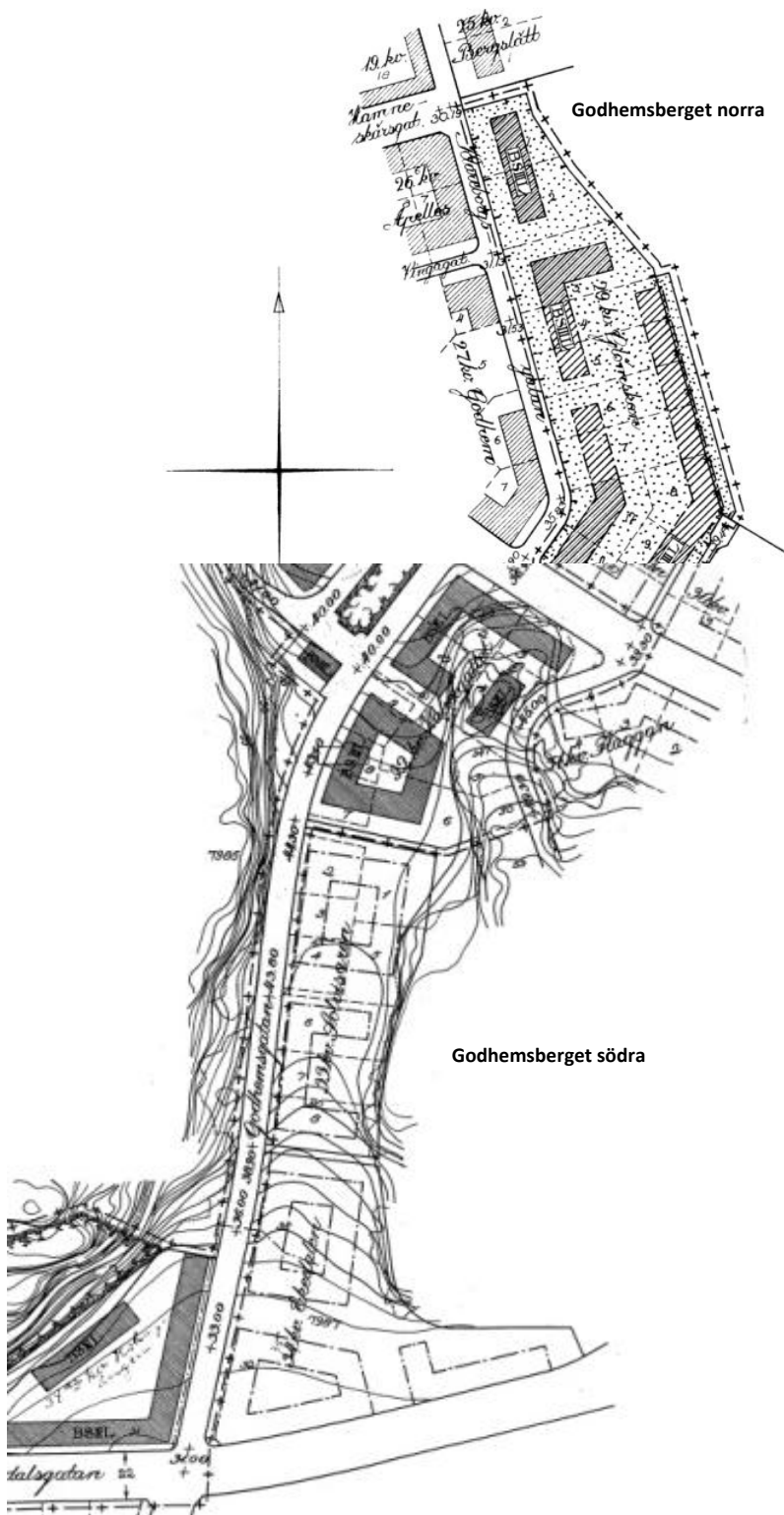

1917 års stadsplan signerad Albert Lilienberg, 1480K-II-788, SBK.

ALBERT LILLIENBERG

Det tidiga 1900-talets nationalromantiska ideal smittade av sig på planeringsideologin och Albert Lilienberg, Göteborgs förste stadsingenjör under perioden 1907-1927, var en av de främsta företrädarna för den österrikiske arkitekten Camillo Sittes (1843-1903) stadsplanering. Lilienbergs planer utmärker sig genom terränganpassning med svängda former där fondmotiven fått spela en viktig roll. Han arbetade utefter Sittes ideal om det "slutna gaturummet" där husen ligger i en till terrängen anpassad kvartersstruktur, placerade nära gatan, med trädgårdar på baksidan. Lilienberg var inte bara mån om stadens gestalt på nära håll, utan även på avstånd och la stor vikt vid att formge inte bara byggnaderna i detalj utan även stadsbilden, något som fortfarande kan avläsas i den del av Lilienbergs plan som bibehållits i Majorna utmed Amiralitetsgatan kring Karl Johans torg och till viss del utmed Saggatan. Planen fastlades 1917 och satte tonen för kommande exploateringar. Med Lilienberg började stadsplanekonsten att övergå till mera teknisk och organisatorisk stadsplanering. Den moderna stadsplaneringen skulle avgöra var man skulle bygga olika typer av bostäder, var industrierna skulle ligga och hur infrastrukturen skulle ordnas. Detta var nytt för den tidigare organiskt framväxna arbetarstadsdelen Majorna. Upplevelsen av dåtidens stadsplanering måste ha upplevts som radikal och hänsynslös då den på många sätt bröt mot det som upplevdes som Majornas samtida byggnadskultur. Trots att strukturen skiljde sig från den föregående mer fria, så förhöll sig bebyggelsen till det befintliga, mycket tack vare den gällande byggnadsordningen som enbart tillät byggnader om två våningar i trä på en sockelvåning av sten. Det som skilde Lilienbergs planer från den gängse rutnätsplanen var att Lilienbergs kvarter förhöll sig till terrängen samtidigt som kvarteren hölls slutna, till skillnad från det den oregrerade bebyggelsens mer fria disposition. Resultatet blev en enhetlig sammanhållen med ändå variationsrik stadsbild. Den stadsmässiga miljön utmed gatorna kompletterades med stora ljusa gårdar, och fasader i klassicistisk tappning med pilastrar, lunettfönster, genomarbetade gavlar, och sexdelade fönster, giva motiv som konstituerar 1920-talets arkitektur ideal.

Uppgjort i januari 1934 av
 Uno Åhrén
 Förste Stadsingenjör.

Illustrationen visar en montering av stadsplanerna 1480K-II-1790, och 1480K-II-1642 signerade Uno Åhrén åren 1934 resp. 1932, SBK.

UNO ÅHREN

Från 1930-talet och framåt växte andra ideal fram och kvartersstrukturen frångicks samtidigt som volymerna och våningstalen ökade. I takt med att staden växte fördes en mer rationell planeringsstrategi vilket resulterade i framdragningen av nya gator till förmån för planeringen av nya kvarter som skulle ge människor ljusare och rymligare bostäder. I fotona på sida 7 syns Godhemsberget under 1930-talet som ett berg innan Såggatan och Ekedalsgatan dragits fram. I fotot från 1940-talet på samma sida syns hur berget delats.

Uno Åhren blev känd som en av funktionalismens främsta företrädare i Sverige och ingick på 1930 och 1940-talen i den banbrytande Bostadssociala utredningen. Han var Sveriges förste professor i stadsbyggnad och Göteborgs förste stadsingenjör 1932-1943. Åhréns planeringsideal kom att prägla Majorna under 1930 och 1940-talen och kom även att innebära en bebyggelse präglad av avskalade och mer subtila arkitektoniska motiv.

Under 1930-talet förhöll sig byggordningen enligt tidigare traditioner i Majorna. Sadeltaken användes fortfarande men fasaderna gavs ett mer avskalat uttryck i enlighet med samtida ideal. Bottenvåningarna väster om berget uppfördes i tegel, fasaderna kläddes av trä med enklare profiler. Omsorg genom artikulering uttrycktes i trapphus och vid portar. Intressant för denna utbyggnadsperiod är Åhréns medvetna anpassning till Lilienbergs bebyggelsestruktur väster om berget utmed Såggatan. Kvarterstrukturen har till viss del bibehållits genom halvslutna gårdar, och kompletterats med fristående lameller i de lägen topografin utmanat.

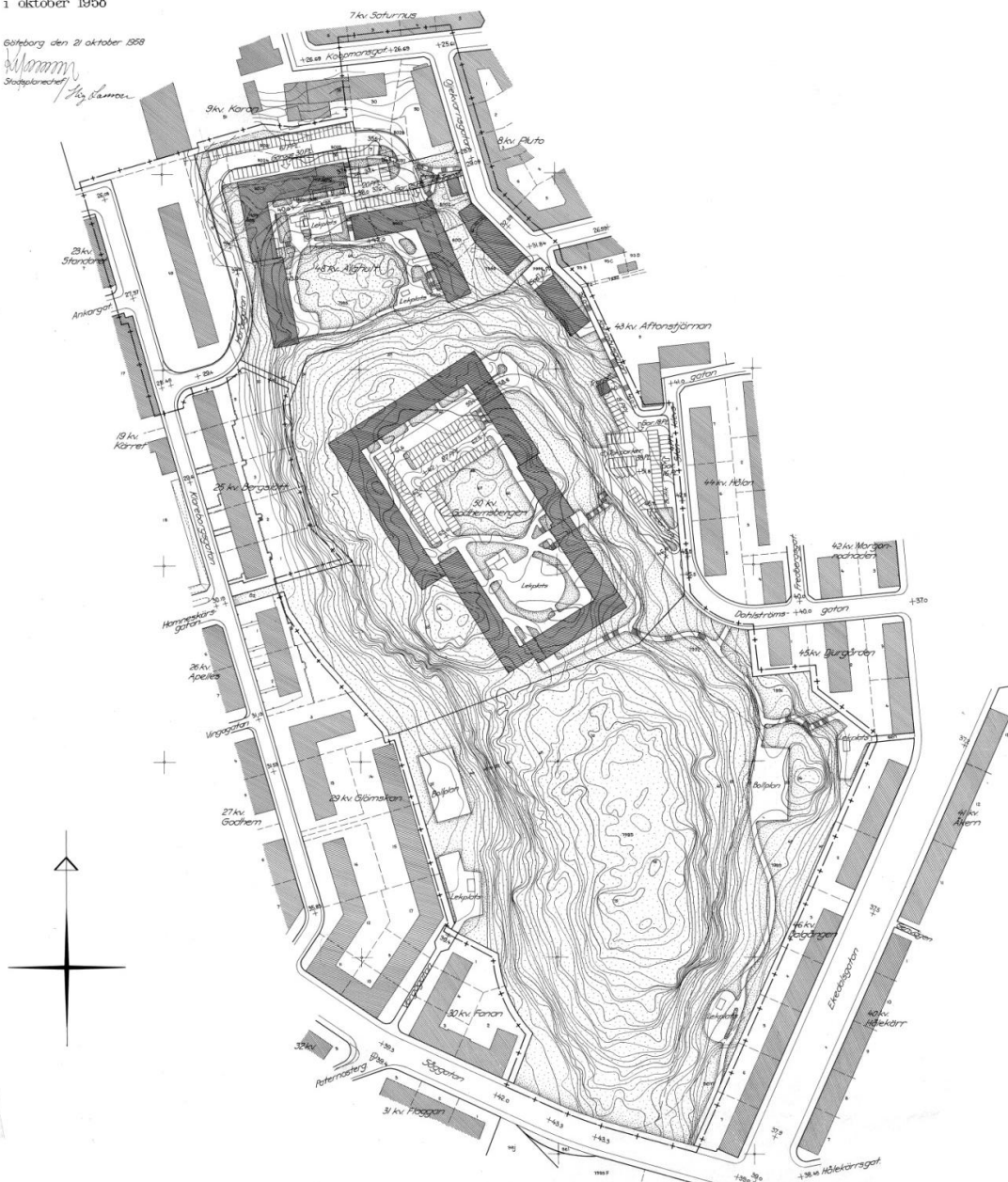
MAJORNAS 3-dje ROTE
I GÖTEBORG
(Godhemsbergen norr om Söggatan)
uppgjort å stadsplanekontoret i Göteborg
i oktober 1958

Reviderat i november 1958
Göteborg den 18 november 1958

Stig Larsson
Stadsplaner

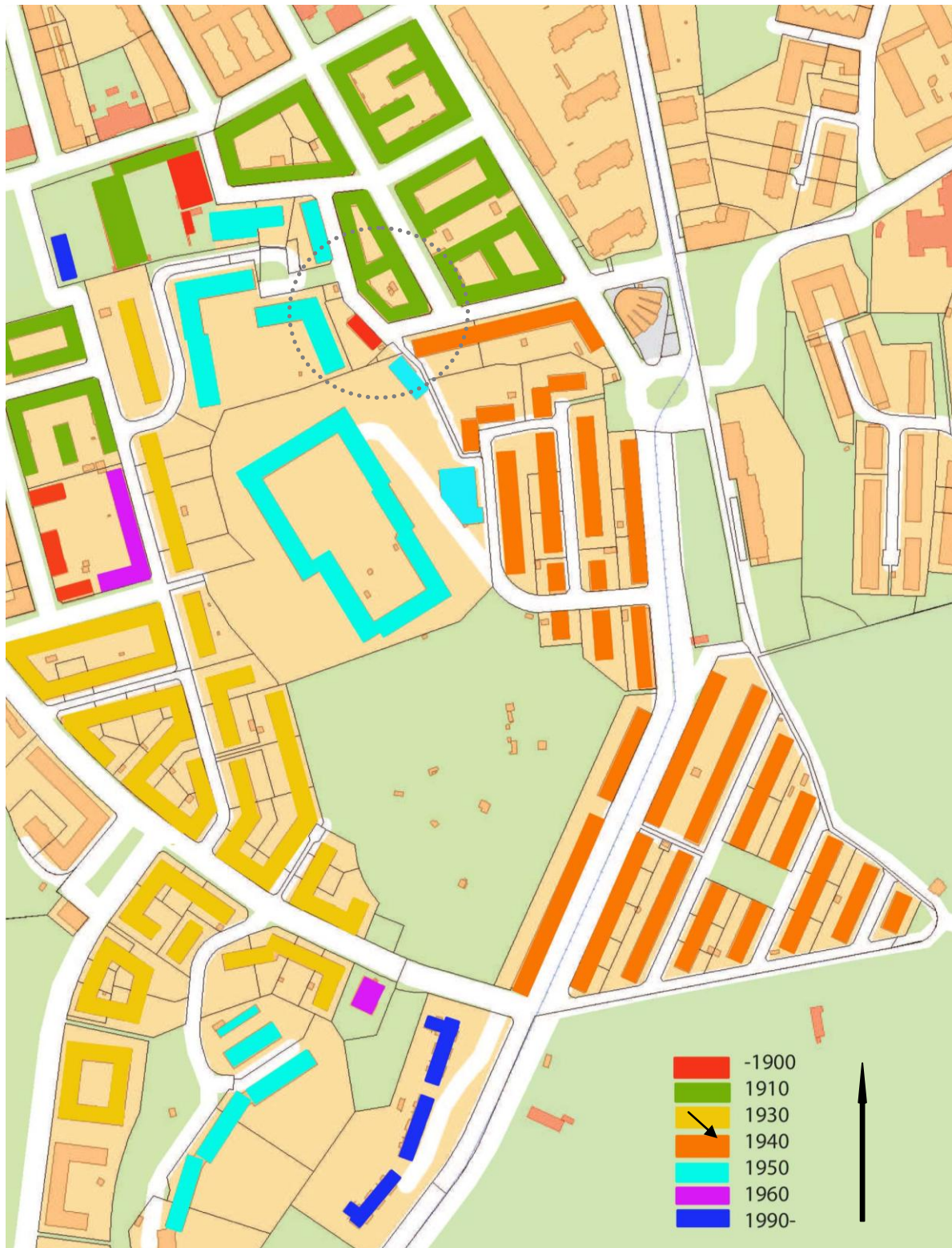
Göteborg den 21 oktober 1958

Stig Larsson
Stadsplaner

Illustrationen visar stadsplanen 1480K-II-2912, slutreviderad och signerad stadsplanechef Stig Larsson år 1958, SBK.

Det tidiga 1950-talets planer antog en än mer rationell inriktning som även utmanade tidigare omöjliga ytor som höjder och berg. Även om bebyggelsens karaktär skilde sig från det som tidigare så tydliga definierat Majorna, förhöll sig den nya tidens planering till de topografiska förutsättningarna, vilket fortfarande kan utläsas idag. Inga större ingrepp gjordes genom exempelvis bortsprängning av större partier, något som blivit vanligare under senare epoker i takt med att funktionskraven ökat. Kompletteringar i form av verksamhets anknutna byggnader, vilka inte ställde krav på ljus likt bostäder, placerades i något mer utmanande lägen, nordväst om Godhemsberget. Ett större bostadskomplex placerades på bergets topp i enhetlighet med ett flertal exploateringar, då dessa lägen helt enkelt var de få i centrala lägen som ännu inte tagits i anspråk. Uppe på berget kunde en ny struktur bildas som inte behövde förhålla sig till de gällande. Bebyggelsen lades som ett slutet kvarter vilket gav effekten av ett skyddat gårdsrum i ett annars vindpinat läge. Byggnaderna höll tidigare perioders proportioner och till stor del även formspråk. Vid denna period hade användningen av det gula fasadteget som återkommit, och utgör idag en stark kommunikatör för 1950-talets byggnadskonst i Göteborg.

Kartan illustrerar programområdets olika utbyggnadsskeenden vilket till delvis även skildras genom arkitekturen.

PLANSTRUKTURER SOM KOMMUNIKATIVA HISTORIEBÄRARE

Norr om berget syns i dag en förening av bland annat Albert Lilienbergs plan från 1917, samt rester av den föregående planen med folkskolan i tegel som en rest från det sena 1800-talets stadsplan. Ett bostadshus från 1895 syns nord väst om bergets brant längs Oljekvarnsgatan. Här möter även den äldre strukturen kompletteringar från perioden 1930-1940- och 1950-talet. I denna del kommer blir flera planstrukturer läsbara samtidigt som de olika epokerna gestaltas och kommer till fysiskt uttryck genom arkitekturen som har så tydlig kopplingar till planstrukturen.

Korsningen Oljekvarnsgatan – Kommendörsgatan, utmed Oljekvarnsgatan mot väster. Fotot illustrerar mötet mellan tre planstrukturer, det sena 1800-talet rätt fram, 1930-1940-talet till vänster, och det tidiga 1900-talet till höger. Byggnaden till vänster står inte som en representant för sin tid uttryckt genom formspråk utan struktur.

Kommendörsgatan (mot norr) och illustrerar realiseringen av 1917 års stadsplan med långa gator och siktlinjer, samt slutna kvarter.

Vy från Stigberget och Älghagsgatan mot Godhemsberget i riktning åt söder. Berget som tidigare utgjorde en större enhet dalades vid framdragningen av såggatan under 1930-talet. I periferin syns bebyggelsen på södra Godhemsberget statuera sig genom sitt gula tegel. Framför syns även det tidiga 2000-talets komplettering, göra anspråk på stadssiluetten. Här syns även hur 1930-talets planstruktur satt tonen, en struktur som fortfarande dominerar upplevelsen öster om berget och utmed Ekedalsgatan.

Vy från Masthuggskyrkans berg i riktning mot väster och hamninloppet. Godhemsbergets sena 1950-tals bebyggelse markeras tydlig på berget, och får sällskap av Gråbergets något tidigare exploateringar. Här annonseras 1980-talets fasadtillägg genom sitt röda fasadtegel och något flackare tak.

GODHEMSBERGET MED OMNEJD

Uppe på berget erbjuder den norra och obebyggda delen av Godhemsberget fortfarande en avskalad och vindpinad yta. Berg i dagen utgör det mest tongivande uttrycket även om viss trädbetonad grönska letat sig upp. Besökaren erbjuds från bergets topp, en till det närmaste obehindrad vy ut över Göteborg. Kvarterstrukturen erbjuder en gleshet som skapar många och långa siktlinjer, hisnande vyer och fonder genom. Upplevelsen är unik och erbjuder medverkan utan omedelbar kontakt. Att befinna sig i en relativt central del av Göteborg, i avskildhet, men med visuella kopplingar till den omgivande staden är en rogivande egenskap värd att värna.

KULTURELLT LIV

Duvslag utgör fortfarande en viktig del av folklivet på Godhemsberget som har lockat många besökare. Engagemanget bär en historia som stäcker sig tillbaka till 1920-talet, och ett flertal äldre byggnader används än idag. Kontinuiteten i verksamheten utgör en viktig del av Godhemsbergets upplevda karaktär och identitet.

Vy mot nordväst och hamninloppet från Godhemsbergets topp

Duvslag på bergets östra sida.

Bebyggelsen kring Godhemsberget har under flera decennier krupit allt närmare. Fram till slutet av 1950-talet koncentrerade sig bebyggelsen kring sluttningarna av berget. År 1958 togs så beslutet att bebygga berget. Likt på flera andra strategiska höjer och berg i staden som tidigare lämnats obebyggda, av topografiska skäl, såväl som ideologiska började man under 1950-talet utmana altituderna. Den kraftigt växande staden frammanade nya ideal som satt en tydlig prägel på hela stadens siluett, ett uttryck man idag värnar. Guldheden såväl som Gråberget illustrerar exempel på hur man avsiktligt lagt de byggnader med flest våningar på höjderna i syfte att medvetet skapa en ny siluett. Dessa står i dag som tydliga kommunikatörer i stadslandskapet uppförda enligt 1950-talets stadsplaneideal.

I Godhemsbergets fall har man snarare gjort tvärt om och förhållit sig till den låga och sammanhållna strukturella grammatiken om bergets västra sida. Kvarteret på berget nordligaste del står i fem våningar och uppfördes under slutet av 1950-talet i gult tegel med en regelbunden fönstersättning. Detaljer vid entréerna så som omsorgsfull utformade portar i ädelträ med stora etsade glaspartier och handledare i smide kommunicerar 1950-talets kvalitativa ambitioner som idag uttrycker omsorg. Fasaden är avskalad och det flacka taket belagt med röda tegelpannor. Hela kvarteret tilläggsisolerades under 1980-talets senare del och kläddes med rött tegel, enbart utvändigt.

Bilderna visar innegårdsmiljön uppe på godhemsberget som fortfarande kommunicerar 1950-talets arkitektoniska ideal.

1950-talet dominerar idag upplevelsen av berget både på nära håll som på distans då bebyggelsen gör anspråk på bergets siluett, dock utan att accentuera sig likt exploateringarna på Gråberget. Den kraftigt stigande nivåskillnaden förstärker kontrasten mellan bebyggelsekaraktären uppe på berget och den vid bergets fot. Stadsmässiga, täta rum med en bebyggelse som medvetet förhåller sig till gaturummet i kontrast till det avståndstagande, och något isolerade kvarter som placerat på bergets topp, och till det närmaste upplevs som av en ointaglig borg.

Vy mot Godhemsberget från Såggatan utmed Vingagatan åt öster. Bilden illustrerar även del av 1934 stadsplane realisering

Vy utmed Godhemsbergets västra brant utmed Klareborgsgatan, vy mot sydöster. Här syns hur 1930-talets landshövdingehus till vänster, i bild, skiljer sig från det tidiga 1900-talets mer dekorerade fasader, närmast till höger i bild.

1930-talet representeras delvis genom Uno Åhréns plan som ansluter strukturellt och formmässigt till Lilienbergs tidiga 1900-tal som här har kompletterats. Godhemsbergets 1950-tal skymtar från bergets topp och skapar ett dramatiskt rum mellan det branta bergets sluttning och bostadshusen åt vänster. Bebyggelsen präglas i detta område av trevåningshus uppförda på en markerad sockelvåning klädd i rött tegel, placerad ovanpå en betydligt smalare sockel i sten, ofta putsad. Sadeltak är än idag i huvudsak täckta med rött lertegel. Formspråket är sparsmakat samtidigt som materialnärvaron är hög. Utsmyckning och detaljrik omsorg representeras i hantverksmässigt utförda fönster och portar. Fönstren är stora och regelbundet placerade vilket ger gatan en karaktär av sträng symmetri. Friställda gavlar förstärker upplevelsen av byggnadens skala, form och proportioner. Fägskalet är i huvudsak ljus.

Vy mot sydöster utmed Godhemsberget, bakom bebyggelsen längst Klareborgsgatan.

Bebyggelsen i öster och väster följer till viss del bergets form och ramar in bergets gröna bälte av blandad lövskog, omväxlande med berg i dagen och branta sluttningar. Väster och öster om bergets sluttningar bildas slutna bakgårdar. Kvarteren under denna period har placerats så nära bergets brant som möjligt, dock med respekt för dess i väster kraftiga branter.

Vy bakom en av Ekedalsgatans lamellängor på bergets östra sida, vy mot norr. Här syns hur berget erbjuder en mer tillåtande form som gör det möjligt att från detta läge ta sig upp på berget.

Vy utmed Stenklevsgatan norr ut. Verksamhetsrelaterade byggnader placerades i mer utmanande och överblivna läge. Här har byggnaden till vänster trappats och på så sätt förhållit sig till bergets form, gatans anslutning från Dahlströmsgatan, samtidigt som byggnaden sluter gaturummet mot Stenklevsgatan.

Vy utmed Oljekvarnsgatan i riktning mot norr. I bilden syns den sena 1800-talets fristående bebyggelse till vänster, möta 1910-talets landshövdingsskvarter till höger. Längre ner syns en representant från 1940-talet som kompletterats genom att inordna sig i rådande struktur. Ett släpp tillåter berget att flyta ut och nå gatan.

Vy utmed Koopmansgatan i östlig riktning. Illustrerar 1940-talets varsamma bostadskopplettering närmast till höger i bild.

Vy utmed Koopmansgatan mot väster som visar 1940-talets fortsatta kompletteringar. I bakgrunden skymtar Karl Johansskolans bakgård.

ATT SÄRSKILT BEAKTA VID FORTSATT PLANERING

Likt efterkrigstidens brist på bostäder står vi nu inför ett likande scenario, med en växande befolkning och högt ställda expansionskrav. Staden behöver förtätas, och detta görs bäst i anslutning till befintliga bostadsområden där kollektivtrafikförsörjningen och service än god. Utmaningen ligger i att ta de ytor i anspråk som bedöms som mest lämpliga, med hänsyn till de rådande bebyggelsestrukturerna och dess kvaliteter så att dessa inte försummas eller förvanskas. Genom att identifiera dessa platser och vidare utreda dess specifika kvaliteter förutsätts fortsatt planering inordna sig i gällande struktur och byggordning med hänsyn till den kulturhistoriskt värdet. Detta kan komma att innebära beglänsningar i vad som är lämpligt, något som förhoppningsvis kommer att leda till en mer kreativ planeringsprocess.

Detta görs bland annat genom att närmare studera de olika delområdenas:

1. Planstruktur
2. Volym
3. Skala
4. Form
5. Arkitektur
6. Material

Bergets tydliga avgränsning som planeringsförutsättning berättar om programområdets olika stadsbyggnadsideal, och illustrerar hur dessa på olika sätt förhållit sig till berget vilket är vad som ger programområdet en del av dess specifika karaktär, och komplexitet.

Anpassningen till äldre strukturer och bebyggelsemönster, jämte en mer radikal framtoning har resulterat i en uppdelning inom området som fortfarande är läsbar. Detta erbjuder olika delområden inom programområdet vilket innebär att komplettering bör anpassas till varje delområdes specifika identitet och karaktär.

Kontrasterna både rumsligt och gestaltningsmässigt, mellan programområdets olika bostadskvarter är resultatet av en väl medveten planeringsstrategi som bör beaktas. Anpassning sker i olika nivåer, från struktur till skala, volym, form, fasadernas indelning och rytm, ner till material val.

Strävan bör ligga vid att bygga vidare på de befintliga strukturer och former som idag gör sig gällande. Stadsdelen är populär och har ett gott rykte, det finns en anledning till att människor trivs här. Upplevelsen av trivsamhet utgörs till stor del av vår fysiska omgivning och hur vi tolkar densamma. Fysiska attribut så som byggnader, gestaltning av gaturum, inslag av grönska är sådant som befinner sig i vår absoluta närhet. Stråk, siktlinjer, skala utgör de attribut som förstärker upplevelsen av det omedelbara, det materiella, det vi kan ta på och känna. Samspelet mellan det omedelbara, det greppbara och det mer abstrakta, det ogripbara har betydelse för hur vi upplever helheten.
